

T.C.
CUMHURBAŞKANLIĞI
HİMAYESİNDE

II.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu
SELÇUKLULARDA BİLİM ve DÜŞÜNCE
Bildiriler/Proceedings 19-21 Ekim 2011 KONYA

CİLT - 4

ENTELEKTÜEL HAYAT

Editör

Prof.Dr.Mustafa DEMİRCİ
Doç.Dr. Ali TEMİZEL
Doç.Dr. M.Ali HACIGÖKMEN
Yrd.Doç.Dr. Sefer SOLMAZ

SELÇUKLU TARİHİ KAYNAĞI OLARAK BAĞDAT TARİH YAZICILIĞI: İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN TARİH METODOLOJİSİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Mehmet Salih ARI*

Özet

İslâm tarihçiliğinin geliştiği yıllardan itibaren Bağdat, tarihçilere beşiklik eden önemli bir merkez olmuştur. Birçok önemli tarihçi bu merkezde ortaya çıkmış ya da bu merkezin ilim havzasından dolayı bir biçimde yararlanmıştır. Hükümdar, halife ve devlet adamlarından birçoğu tarihçileri himaye ve teşvik ederek değerli eserlerin yazılmasına zemin hazırlamışlardır. Bu yüzden birçok meşhur tarihçi ya Bağdat'taki ilim havzasında yetişmiş ya da Bağdat'a göç ederek eserlerini burada kaleme almıştır. Bu yüzden de Bağdat tarih yazıcılığı bir ekol olarak değerlendirilmiştir. Selçuklu döneminin önemli tarih kaynaklarının yazarları da Bağdat'taki bu ilmi atmosferden yetişen ya da bu atmosferden yararlananlar arasında çıkmıştır. Selçuklu tarihi için önemli bir ekol olan Bağdat tarih yazıcılığı üzerinde durulması gereken konular arasındadır.

Bağdat tarih yazıcılığı ekolünde yer alan Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) birçok İslâmî ilim sahasında olduğu gibi tarih, biyografi ve Selçuklu tarihi alanında da önemli eserler telif etmiştir. Aynı zamanda çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin tarih alanındaki özgün görüşleri ve takip ettiği tarih metodolojisi birçok müellif tarafından kabul görmüş ve uygulanmıştır. Selçuklu tarihi alanında yazdıkları ise bu dönem araştırmacılarının ana kaynaklarından olmuştur. Bu bildiride Bağdat tarih yazıcılığı örneği olarak özellikle Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin tarih metodolojisi ele alınacak ve müellifin yazdığı tarihî eserlerin Selçuklu tarihi açısından önemi ve bu eserlerde nasıl bir yöntem takip ettiği üzerinde durulacaktır.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ABD, VAN.
mehmetalihari@yyu.edu.tr

Giriş

Kurulduğu tarihten itibaren İslâm dünyası için önemli kültür ve medeniyet merkezlerinden biri olan Bağdat, tarih yazıcılığı için de bir merkez olarak kabul edilmektedir.¹ Birçok halife ve devlet adamı tarihçileri teşvik ve himaye ederek değerli eserlerin yazılmasına zemin hazırlamışlardır. Birçok önemli İslâm tarihçisinin Bağdat ilim havzasında yetiştiği tarih ile ilgili eserlerini burada yazdıkları bilinmektedir. Vâkıdî, Medâinî, İbn Kuteybe, İbn Tayfur, Taberî, Hatîb el-Bağdâdî, İbnü'l-Cevzî, İmâdüddin Kâtib el-İsfahânî, Sibt İbnü'l-Cevzî gibi meşhur tarihçiler Bağdat'taki ilim havzasında yetişen veya Bağdat'a göç ederek eserlerini burada kaleme alan ilim adamlarıdır.²

Bağdat tarih yazıcılığı Selçuklular tarihi içinde önemli bir yere sahiptir. Zira Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah dönemi tarihi için esas teşkil eden kaynaklar büyük bir değişikliğe uğramaksızın Büveyhiler devrini devam ettiren genel karakterdeki Bağdat tarih yazıcılığında yer almaktadır. Söz konusu dönem hakkındaki tarih yazıcılığının oldukça zayıf olduğu bir gerçektir.³ Bağdat tarih yazıcılarının önemli bir siması da hiç kuşkusuz Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'dir. İslâmî ilimlerin hemen her dalındaki çalışmalarıyla tanınan Hanbelî âlimi Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî aynı zamanda önemli bir tarihçidir. Birçok İslâm tarihçisi onun eserlerinden yararlanmış ve onun bu ilim alanındaki uzmanlığını kabul etmiştir.

İbnü'l-Cevzî, siyasi, iktisadî, fikrî ve sosyal açıdan çok önemli bir asır olan hicrî 6. (m. 12.) yüzyılda yaşamıştır. Bu asır siyasi ve sosyal değişikliklerin yaşandığı ve değişik fikri akımların ortaya çıktığı bir yüzyıldır. Neredeyse bir asır yaşamış olan İbnü'l-Cevzî, altı Abbâsî halifesinin dönemini idrak etmiştir. Bunlar sırasıyla şu halifelerdir: el-Müsterşid-Billâh (512-529/1118-1135), er-Râşid-Billâh (529-530/1135-1136), el-Muktefî-Liemrillah (530-555/1136-1160), el-Müstencid-Billâh (555-566/1160-1170), el-Müstazî-Biemrillah (566-575/1170-1180), en-Nâsır-Lidinillah (575-622/1180-1225). İbnü'l-Cevzî'nin vefat tarihi 597 (1201) yılı olduğuna göre Nâsır-Lidinillah döneminde vefat etmiştir. Yine İbnü'l-Cevzî yaşadığı 86 yıllık dönemde 24 vezir işbaşına gelmiştir. Onların bazıları ona yardımcı bazıları ise ona karşı cephe almıştır.⁴

İbnü'l-Cevzî, Abbasiler ve Selçuklular döneminde yaşadığından bu iki büyük devletin birbirileriyle ilişkilerine ve yaşadığı dönemin tarihi

¹ Claude Cahen, *Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı*, (çev. İsmet Kayaoğlu - Mehmet Dağ), *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Sayı: 2, Ankara, 1975, s. 176.

² Abdülkerim Özeydin, "Bağdat-Kültür ve Medeniyet-", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 440.

³ Cahen, s. 175-177.

⁴ İbnü'l-Cevzî, *Fedâilü'l-Kudüs*, (thk. Cebraîl Süleyman Cebbûr), Beyrut 1980, neşredenin girişi, s. 21.

hadiselerine tanıklık etmiştir. Bunun yanında Abbasiler döneminde ortaya çıkan birçok hanedanın kuruluş ve yıkılışına şahitlik etmiştir. Fatımîlerin 576 (1179) yılında yıkılışına ve Müslümanların Haçlılarla yaptıkları mücadelelere, Kudüs'ün Haçlılardan alınmasına ve diğer bazı hanedanların birbiriyle ilişkilerine tanıklık etmiştir.

1. İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı ve Yetiştmesi

Ebül-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed b. Cafer el-Cevzî 510 (1116) yılı civarında Bağdat'ta doğdu.⁵ Künyesi Ebü'l-Ferec, lakabı Cemâlüddîn'dir. Dedelerinden Ca'fer b. Abdullah el-Cevzî'ye nisbetle İbnü'l-Cevzî diye tanındı. Cevze, Basra'nın bir mahallesi ya da Dicle kenarında bulunan bir yerin adıdır. İbnü'l-Cevzî'nin dedesi söz konusu yerde ikamet ettiği için ona el-Cevzî denilmiştir. Ayrıca Basra'da evinin avlusunda ceviz ağacı bulunan tek kişi olduğundan dolayı bu zata Cevzî denildiği de belirtilmektedir.⁶ Soyu Hz. Peygamber'in ilk halifesi Hz. Ebû Bekir'e dayanır.⁷ Kaynaklarda Hz. Ebû Bekir'e kadar olan nesebi şu şekilde sıralanmaktadır: Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman [b. Ali]⁸ b. Muhammed b. Ali [b. Ubeydullah] b. Abdullah b. Hummâdey⁹ b. Ahmed b. Muhammed b. Cafer el-Cevzî b. Abdullah b. el-Kasım b. en-Nadr b. el-Kasım [b. Muhammed] b. Abdullah b. Abdurrahman b. el-Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekir et-Teymî el-Kureyşî.¹⁰

⁵ Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yusuf Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-A'yan*, I-VIII, Haydarabad, 1951/1370, VIII/2, 481.

⁶ Bkz. Sibt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, 481; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), I-XXIII, Beyrut 1413, XXI, 372; a.mlf. *Tezkiretü'l-Huffaz*, (thk. Zekerîya Umeyrat), I-IV, Beyrut 1998, IV, 92; İbnü'l-İmâd, Şihâbüddîn Ebü'l-Felah Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbârî men Zeheb*, (thk. Abdülkadir el-Arnaût, Mahmud el-Arnaût), I-X, Beyrut 1988, VI, 537.

⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, 481; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yan ve Enbâu Ebnai'z-Zaman*, (thk. İhsan Abbas), I-VIII, Beyrut 1970, III, 140; Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (thk. Abdullah b. Abdumuhsin et-Türkî), I-XXI, Cize 1998, XIII, 8.

⁸ Köşeli parantez içerisindeki isimler Sibt İbnü'l-Cevzî'nin, *Mir'atü'z-Zaman* adlı eserinde bulunmamaktadır.

⁹ Bu ad bazı araştırmalarda Hammadî olarak yazılmıştır. Ancak İbn Hallikan ve İbn Kesîr'in eserlerinde Hummâdey yazılıp hareketlenmiştir. İbn Hallikan tüm harflerin hareketlerini belirterek bu adın Hummâdey olarak okunması gerektiğini açıklamıştır. Bkz. İbn Hallikan, III, 142; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI, 706.

¹⁰ İbn Hallikan, III, 140; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI, 706-707; Zeynüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Şihâbüddîn Ahmed el-Bağdâdî İbn Receb, *Kitâbu'z-Zeyli ala Tabakatü'l-Hanâbile*, Matbaatü Sünneti'l-Muhammediyye, 1952, I, 399; Ebü's-Safa Salahaddin Halil b. Aybek b. Abdillâh Safedî, *el-Vaî bi'l-Vefeyat*, (thk. Ahmed el-Arnaût -Türkî Mustafa), I-XXIX, Beyrut 2000, XVIII, 110; Krş. Sibt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, 481.

İbnü'l-Cevzî'nin doğum yılı hakkında kaynaklarda 508 (1114), 509 (1115) ve 510 (1116) yılları¹¹ zikredilmektedir. Ancak bazı kaynaklarda ilk telif eserini 17 yaşında 528 (1133) yılında yazdığı¹² ve üç yaşında iken babasının 514 (1120) yılında vefat ettiği¹³ belirtilmektedir. Bu bilgilerden İbnü'l-Cevzî'nin 510 (1117) yılının sonu veya 511 (1117) yılının başında dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Ancak güvenilir kaynakların çoğu onun doğum yılını 510 (1116) olarak kaydetmektedir.

İbnü'l-Cevzî, çocukluk ve gençlik yıllarını çok iyi değerlendirdiğini zamanını ilim öğrenmek ile geçirdiğini belirtmektedir.¹⁴ Küçük yaşından itibaren kendisini ilme adanmış, çocuk arkadaşları oyun oynarken onun ders çalıştığı, şüpheli gördüğü bir şeyi yememeye özen gösterdiği, zahidane bir hayat yaşadığı, insanlar arasına fazla karışmadığı, yoğun bir eğitim gördüğü, Cuma gününden başka evinden dışarı çıkmamaya gayret ederek ilim öğrendiği, haftada en az bir kez Kur'an'ı Kerim'i hatmettiği,¹⁵ on üç yaşında kitap yazmaya başladığı rivâyet olunmaktadır.¹⁶ Küçük yaşından itibaren kitap yazdığından çok sayıda kitap kaleme almıştır.

2. İbnü'l-Cevzî'nin Hocaları

İbnü'l-Cevzî, üç yaşında iken babası Ali b. Muhammed vefat ettiğinden annesi ve halasının himayesinde büyüdü. Bakırcılık yapan babasından kalan servet sayesinde kimseye muhtaç olmadan öğrenimini sürdürdü. Halasının aracılığıyla Ebu'l-Fazl Muhammed b. Nasır es-Selâmî'nin ders halkasına dahil edildi ve ondan Kur'an ve hadis okudu. Daha sonra Kur'an-ı Kerim'i hıfzetti.¹⁷ İbn Nasır aracılığıyla değişik ilim adamlarıyla tanışıp onlardan istifade etti. İbn Zagûnî'den fıkıh, Ebu Mansur el-Cevaliki'den lügat ilmini öğrendi ve yirmi yaşına varmadan camilerde insanlara vaaz etmeye başladı.¹⁸

Küçük yaşından itibaren kendisini ilme adayan İbnü'l-Cevzî, Bağdad'ın önemli âlimlerinden ilim öğrendi. Ebû'l-Kâsım Hibetüllah b. Muhammed b. Abdülvahid b. Husayn eş-Şeybânî (525/1130), Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed el-Barî' (543/1148), Ali b. Abdüvahid ed-Dineverî (521/1127), Ahmed b. Ahmed el-Mütevekkilî (521/1127), İsmail b. Ebî Salih el-Müezzin (547/1152), Ebû'l-Hasen İbnü'z-Zâgûnî

¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI, 707.

¹² İbn Receb, I, 400.

¹³ Sibt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, 481; İbn Hallikan, III, 142.

¹⁴ Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-Hâur*, (thk. Abdülkadir Ahmed Ata), Beyrut 1992, s. 232.

¹⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, 482; ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI, 708.

¹⁶ Safedî, XVIII, 111.

¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI, 707-708; İbn Receb, I, 400-401.

¹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI, 708.

(527/1132), Hibetullah b. Ahmed el-Harîrî İbnü't-Taber (531/1136), Ebû Galib İbnü'l-Benna (527/1132), Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin el-Mezrafi (527/1132), Ebû Galib Muhammed b. Hasen el-Maverdî (525/1130), Ebû'l-Kasım Abdullah b. Muhammed el-İsbehanî, Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. Abdülbaki el-Ensârî (535/1140), İsmail b. Ahmed b. Ömer es-Semerkanî (536/1141), Yahya İbnü'l-Bennâ (608/1211), Ali b. el-Muvahhid, Ebû Mansur Muhammed b. Hayrûn (539/1144), Ebû Sa'd Ahmed b. Muhammed el-Bağdadî (540/1145), Abdülvehhâb b. el-Mübarek el-Enmâtî (538/1143), Ebû's-Suud Ahmed b. Ali b. el-Müclî (525/1130), Ebû Mansûr Abdurrahman b. Zurayk el-Kazzâz (535/1140), Ebû'l-Vakt es-Sicî (553/1158), İbn Nasır es-Selâmî (550/1155), İbnü'l-Bettî (ö.561/1165), Fatıma bintü'l-Hüseyin er-Râzî (521/1127), Fatıma bint Abdullah el-Hayrî (534/1139), Şehde bint Ahmed el-Eserî (574/1178) gibi alimlerin de aralarında bulunduğu üç bayan ve seksen altı erkek alimden ders alarak ilim öğrendi.¹⁹ İbnü'l-Cevzî, ömrünün her aşamasında ilim öğrenmenin önemi üzerinde durdu. Her müslüman için ilmin mutlaka gerekli olduğu, onun yokluğunda sapıklığın ortaya çıkacağını²⁰ vurguladı.

3. İbnü'l-Cevzî'nin İlmi ve Sosyal Faaliyetleri

İbnü'l-Cevzî, hocası İbnü'z-Zâgûnî'nin vefatından (527/1132) sonra onun ders halkasına talip oldu ancak yaşı küçük olduğundan dolayı bu isteği kabul edilmedi. İbnü'l-Cevzî dönemin vezirinin huzuruna çıkıp vaazlarından bazı örnekler sunarak bu konudaki yeteneğini ortaya koyması üzerine ona Mansûr Camii'nde vaaz etme izni verildi. Daha sonra halife ile vezirlerin yanı sıra fakihlerin de katıldığı meclislerde ilmi konuşmalar yapmaya başladı. Onu on binlerce kişi dinlemeye geldi.²¹

İbnü'l-Cevzî, asıl faaliyetini vaizlik alanında göstermiştir. Genç yaşından başlayarak ölünceye kadar hazırlıklı hazırlıksız her mevzuda uygun bulunduğu her ortamda vaaz etmiştir. Yalnız camilerde değil evlerde, yollarda bile vaaz etmekten çekinmemiştir. Vaazlarının tesirli olduğu belirtilmektedir. Halife, vezir ve emirler bunlarda hazır bulunmuştur.²² 10.000'den fazla kişinin kendisinin vaazlarını dinlediğini belirtmektedir.²³ 27 Cemaziyevvel 570 tarihinde İbnü'l-Cevzî vaaz kürsü-

¹⁹ İbnü'l-Cevzî'nin hocaları için bkz. Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihî'l-Ümem ve'l-Mulûk*, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata v.dğr.), I-XVIII, Beyrut 1992, I, 20-29; Zehebî, *Siyerü A'lamî'n-Nübelâ*, XXI, 366; İbn Receb, I, 401; Safedî, XVIII, 110.

²⁰ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-Hâtur*, s. 97.

²¹ İbn Receb, I, 402-403.

²² C. Brockelmann, "İbnü'l-Cevzî", *İA*, İstanbul 1993, V/II, 848.

²³ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-Hâtur*, s. 233.

sünde Kur'an'ı baştan sona kadar tefsir edip bitirdiğinden dolayı kürsüde şükür secdesi yaptığını ve akabinde "Kur'an'ın nazıl olmasından şimdiye kadar onu baştan sona kadar vaaz kürsüsünde tefsir edip bitiren hiçbir vaizi tanımadığını" ve ondan dolayı Allah'a hamd ettiğini belirtmektedir. Torunu Sibt İbnü'l-Cevzî de dedesinin 570 (1174) yılında bir tefsir yazıp bitirdiğini ve Kur'an-ı Kerim'in tamamını minberden halka anlatan ilk kişi olduğunu kendisinden dinlediğini²⁴ kaydetmektedir.

el-Müstencid-Billah'ın (555-566/1160-1170) veziri Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre'nin vezirliği döneminde İbnü'l-Cevzî'ye daha çok değer verilmeye başlandı. Her Cuma ilmi konuşma ve vaazlar yapmak üzere vezirin evine davet edildi. el-Müstencid Billah halifeliği döneminde İbnü'l-Cevzî, Abdulkadir Geylanî ve diğer önemli kişilere hilat giydirdi. İbnü'l-Cevzî'ye Saray camisinde oturup vaaz edip ilim öğretmeye izin verildi. Ahmed b. Hanbel ve Ehlisünnet'in yolunu takip etti. Konuşmalarında onları övmeye başladı. Bu da Ehl-i Sünnet'e karşı olan bazı mutaassıp kişilerin zoruna gitti.²⁵ Öte yandan İbnü'l-Cevzî, kendi mezhebinden olanları da bazen şiddetle tenkit etti.²⁶ Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde sahih olmayan hadislerin olduğunu belirttiğinde Hanbelîlerin tepkisini aldığını bizzat İbnü'l-Cevzî belirtmektedir.²⁷

İbnü'l-Cevzî, Abbâsî halifesi el-Müstazî-Biemrillah (566-575/1170-1180) ile ilişkilerini daha da geliştirdi. Bu halifeye ithaf ettiği iki kitap yazdı: bunlardan biri *el-Misbahu'l-Mudi' fi Devleti'l-Müstazî* diğer eser ise el-Müstazî Biemrillah adına Mısır'da hutbe okunduktan sonra Halife'ye takdim ettiği²⁸ Fatmîlerin ortadan kaldırılması ile ilgilidir: *en-Nasr Ala Mısır*. İbnü'l-Cevzî'nin bu faaliyetleri karşılıksız kalmadı. 568 (1172) yılında ona Babu Bedr'de halifenin huzurunda vaaz etme izni verildi ve ona çok sayıda mal verilerek mükâfatlandırıldı.²⁹

İbnü'l-Cevzî 541 (1146) ve 553 (1158) yıllarındaki hac yolculuklarının dışında Bağdat'tan pek ayrılmadı.³⁰ Halife, vezir ve diğer devlet adamlarıyla iyi ilişkiler kurmaya çaba sarfetti. Oğlu Ebü'l-Kâsım Ali'yi Müstencid-Billâh'ın veziri İbn Hübeyre'nin kızıyla evlendirdi. Ancak bu ilişkileri sebebiyle Bağdat'taki bazı Hanbelîler'in tenkitlerine mâruz kaldı.³¹

²⁴ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVIII, 213; Sibt İbnü'l-Cevzî, VIII, 326.

²⁵ İbn Receb, I, 403.

²⁶ Brockelmann, V/II, 849.

²⁷ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-Hâtır*, s. 300.

²⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVIII, 196.

²⁹ İbn Receb, I, 404.

³⁰ İbnü'l-Cevzî, *Fedailü'l-Kudüs*, neşredenin girişi, s. 26-25.

³¹ İbnü'l-Cevzî, *Fedailü'l-Kudüs*, neşredenin girişi, s. 27-28; Yusuf Şevki Yavuz-Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 543.

4. İbnü'l-Cevzî'nin Son Döneminde Çektiği Sıkıntılar ve Vefatı

İbnü'l-Cevzî'nin yaşadığı dönemde Bağdat'da Şîîler ile Ehl-i Sünnet mensupları arasında çekişmelerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Halife Nasır-Lidînilâh'ın, Şîî olan ve Hanbelîler'e karşı iyi düşünceler beslemeyen İbnü'l-Kassâb'ı vezir tayin etmesi üzerine ihtiyarlık dönemini yaşayan İbnü'l-Cevzî'nin devlet ricaliyle ilişkileri bozulduğu görülmektedir. İbnü'l-Kassâb tarafından, Hz. Ebû Bekir'in soyundan gelen bir Nâsibî olduğu iddiasıyla Şîî temayüller taşıyan halifeye şikâyet edilmesi üzerine medresenin vakfından zimmetine mal geçirmekle suçlanarak görevinden azledilmiştir. 590'da (1194) Vâsıt'a sürgün edilerek beş yıl süreyle oradaki bir evde tek başına ikamete mecbur tutulmuş, bazı kitapları da yakılmıştır. Oğlu Ebû Muhammed Yûsuf'un yaptığı vaazların Halife Nasır-Lidînilâh'ın annesini etkilemesi sonucunda sürgün cezası kaldırılmıştır. Bağdat'a döndüğünde medrese erbabının yanı sıra bu olayı tasvip etmeyen sûfilerin de katıldığı büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Hayatının geri kalan kısmını Bağdat'ta irşad faaliyetlerine devam ederek geçirmiştir.³²

Sibt İbnü'l-Cevzî küçüklüğünde dedesi İbnü'l-Cevzî'nin Şîî İbnü'l-Kasab ile Abdülkadir Geylanî'nin torunu Abdüsselam tarafından nasıl haksızlığa uğradığını müşahade ettiğini *Mir'atü'z-Zaman* adlı eserinde anlatmaktadır. İbnü'l-Cevzî'ye ve ailesine hakaret edildiği, evinden akşam vaktinde yakalanarak elbisesini giymeye bile müsaade edilmeden üzerinde gömleksiz incecik bir örtü olduğu halde evinden çıkarılarak bir gemiye bindirilip Vâsıt'a gönderildiği, orada tek başına ikamete mecbur tutulduğunu, yalnız başına elbisesini yıkadığı, yemeğini pişirdiği, kuyudan su çektiği ve diğer ihtiyaçlarını karşıladığını belirtmektedir.³³

İbnü'l-Cevzî 12 Ramazan 597 (16 Haziran 1201) tarihinde bir Cuma gecesinde akşamla yatışı arasında 86 yaşında iken Bağdat'ta vefat etti. Vefatı Temmuz ayına rastladığından cenazeyi teşyi için gelen halktan bir kısmı izdihamdan ve bir kısmı da bunaltıcı sıcağın dolayı oruçları bozmuşlar, bazıları da serinlemek için kendilerini su arklarına atmışlardı. Kaynaklar onun enteresan bir vasiyetini kaydederler: İbnü'l-Cevzî, Hz. Peygamber'in hadislerini yazarken kullandığı kalemlerin yongalarını toplamış, büyük bir yığın yapmış, Onları öldükten sonra yıkama suyunun ısıtılması için vasiyet etmiş. Vasiyeti yerine getirilmiş, yongalar suyu ısıtmış ve artmıştır. Cenaze namazı oğlu Bedreddin Ebû'l-Kasım Ali tarafından kılındı. Babu Harb denilen yere kadar insanların omuzlarında taşındı. Babasının mezarının yanı başında Bâbü Harb Kabrista-

³² Zehebi, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, XXI, 376-377; İbn Receb, I, 525-526; Yavuz- Avcı, XX, 543.

³³ Sibt İbnü'l-Cevzî, XVIII/2, 438-439.

nı'nda bulunan Ahmed b. Hanbel'in mezarının yanına defnedildi. İbnü'l-Cevzî vefat etmeden önce kabrine şu anlamdaki beyitlerin yazılmasını vasiyet etmişti:

Ey günahı çok olana karşı affı bol olan Allahım,
Günahkâr, işlediği suçlardan bağışlanmak için sana geldi,
Ben bir misafirim, misafire ancak ikram yaraşır.³⁴

5. İbnü'l-Cevzî'nin Tarih Metodolojisi

Hicri beşinci asır (m. 11.) bütün ilim alanlarında olduğu gibi İslâm tarihçiliğinin de bir dönüm noktası olmuştur. Bu yüzyılda ansiklopedik İslâm tarih yazıcılığı denilen yeni bir tarzın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yeni tarz tarih yazıcılığında genel tarih ile biyografi yazıcılığı birlikte ele alınmıştır. Bu yöntemi ilk önce Hatip el-Bağdadî *Tarihu Bağdad* adlı eserinde uygulamıştır. Ondan sonra ise İbnü'l-Cevzî, ansiklopedik bir şekilde tarih yazmaya başlamıştır.³⁵ İbnü'l-Cevzî *el-Muntazam* adlı eserinde sadece olayları veya sadece biyografileri değil her ikisini de yıllara göre ayrı başlıklar altında kaydetmek suretiyle iki metodu birleştirmiş ve böylece tarih yazıcılığına yenilik getirmiştir.

Ansiklopedik tarih yazıcılığının öncülerinden olan İbnü'l-Cevzî'nin tarih alanındaki geniş bilgisi ve vukufiyeti birçok müellif tarafından vurgulanmaktadır.³⁶ Onun *el-Muntazam* adlı eserine yazdığı mukaddime tarihe bakışı ve tarih yazıcılığına dair görüşleri hakkında fikir verecek niteliktedir. Peygamberler tarihi, padişahlar, halifeler, âlimler, zahitler, salihler, edipler, şairlerin hayatını merak eden insanların çok yönlü merakını dikkate alarak *el-Muntazam*'ı telif ettiğini belirten İbnü'l-Cevzî'ye göre tarihin birçok faydası arasında iki nokta ön plana çıkmaktadır. Bunlardan biri insanların tarihi olaylardan ibret alıp ders çıkarmasıdır. Diğer yararı ise insanların tarihi olayları, ilginç hadiseleri ve kadehin cilvelerini duyup bilgi edinmesinden dolayı hissettiği psikolojik rahatlıktır. İbnü'l-Cevzî bilinmesinde yarar gördüğü olayları, biyografileri, şiirleri kaydettiğini ve bu konuda seçici davrandığını söylemektedir. Sıhhatli olarak görmediği ve faydalı olamayacağını düşündüğü rivayetlere ve senet zincirine itibar etmediğini belirtmektedir.³⁷

³⁴ İbnü'l-Cevzî'nin vefatı, teşyî ve tedfini hakkında bkz. İbn Hallikan, III, 141; İbn Kesir, XVI, 709-710; Ebû Talib Taceddin Ali b. Enceb İbnü's-Sâ'î, *el-Câmiü'l-Muhtasar fi Unvani't-Tevarih ve Uyuni's-Siyer*, (thk. Arif Ahmed Abdülğani-Halid Ahmed el-Molla es-Süveydî), Dimaşk 2011, 63; İsmail Cerrahoğlu, "Abdurrahman İbnü'l-Cevzî ve "Zadu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir" Adlı Eseri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIX (1987), s. 130.

³⁵ J. Somogyi, "İbn al-Jauzis School of Historiography", *Acta Orientalia*, VI/1-3 Budapeşte 1956, s. 208.

³⁶ Bkz. Zehebî, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, XXI, 367, 377; İbn Receb, I, 412.

³⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, I, 115-118.

Umumi tarih, siyer, tabakat ve menakıb gibi alanlarda kaleme aldığı eserler İbnü'l-Cevzî'nin tarihçi olarak ilgi duyduğu konular hakkında fikir vermektedir. İbnü'l-Cevzî eserlerinde tarihî mirası geniş bir şekilde değerlendirdiği gibi kendi gözlemlerinden, belgelerden ve çağdaşı olan diğer şahıslardan da faydalanmıştır. Eserlerinde rivayetleri tenkide tâbi tutarak zayıf olduklarını belirtir veya bunları tamamen reddeder, bazan da çeşitli rivayetler arasında tercihler yapar. Kendisinden sonraki birçok tarihçiye kaynak oluşturan İbnü'l-Cevzî onları tarih yazım metodu bakımından etkilemiştir.³⁸

İbnü'l-Cevzî bir siyer müellifi olarak da öne çıkmaktadır. O, *el-Muntazam* adlı eserinde Hz. Peygamber dönemine genişçe yer vermiştir. Bunun yanında Resûlullah'ın hayatına dair *el-Vefa bi-Ahvâli'l-Mustafâ* adlı müstakil bir eser de telif etmiştir. İbnü'l-Cevzî şehir tarihçiliğine de önem vermiştir. *el-Muntazam* adlı eserinde Bağdat ve değişik şehirler hakkında bilgi verdiği gibi Mekke ve Medine'yi konu edinen *Müsîrû'l-Ğarâmî's-Sâkin ilâ Eşrefi'l-Emâkin* ile *Fezâ'ilü'l-Kuds* ve *Menâkıbü Bağdâd* adlı eserleri kaleme almıştır. Bu açıdan İbnü'l-Cevzî aynı zamanda bir şehir tarihçisi de sayılabilir.

İbnü'l-Cevzî tabakat kitapları alanında da çok sayıda eser telif etmiştir. Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-Evliya* adlı eserini esas alıp *Sıfatü's-Safve*'yi telif ettiği gibi *Telkîhu Fühûmi Ehli'l-Eser* ve *el-Müctebâ mine'l-Müctenâ* adlı eserlerinde de sahabe, tabiîn ve diğer meşhur râvi ve şahısları muhtelif başlıklar altında gruplandırmıştır. Bunun yanında İbnü'l-Cevzî, İslâm tarihinde örnek kabul edilen Hz. Ömer, Ömer b. Abdülâzîz, Hasan-ı Basrî ve benzeri meşhur şahsiyetlere dair müstakil eserler de kaleme almıştır.

İbnü'l-Cevzî'nin tarih metodolojisini ortaya koyan en önemli eseri hiç kuşkusuz *el-Muntazam*'dır. On sekiz ciltten oluşan bu ansiklopedik eser hem bir cihan tarihi hem de büyük bir İslâm tarihidir. İnsanın yaratılışı ile başlayan ve 574 (1179) tarihine kadar devam eden olayları içermektedir.

Kur'an'da, tarihin başlangıcı olarak yaratılışın düşünülmesi emredilmektedir. Onun bir ibret kaynağı olduğu, bunu görmek için de gezip dolaşmak, bir yerden diğer yere seyahat etmek gerektiği açıklanmaktadır.³⁹ İbnü'l-Cevzî de bu eserinde, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinden ilham alarak ve kelamcılarının metodunu kullanarak öncelikle Allah'ın varlığını ispat ile işe başlar. Yaratılıştan bahseder. Daha sonra sözü Evrenin ve Âdem'in (a.s.) yaratılışına getirir.

³⁸ Yavuz-Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec", *DİA*, XX, 544.

³⁹ Bkz. Ankebut, 20, er-Rum, 42.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* adlı bu eserinin girişinde tarihin öneminden ve kendisinden önceki tarihçilerin metodlarından bahseder. Yönetici ve siyasetçilerin tarihten ibret almaları gerektiği tavsiyesinde bulunur. Arap tarihini kısa olarak aktardıktan sonra özellikle Fars tarihine önem vererek detaylı bir şekilde anlatır. Bizans'ı, Fars tarihi kadar önemsemez. Ancak bazı yönlerini ele alır. Büyük İskender, Batlamyus ve bazı ilmi hareketlerden başka Yunan medeniyetinden söz etmez. Kendinden önce yaşayan Yakubî ve Mesudî'nin aksine Çin ve Mısır tarihini ele almaz. Bu konuda Taberî'nin yolunu takip eder.⁴⁰

İbnü'l-Cevzî, hicretin birinci yılından itibaren yeni bir yöntem uygulamaya başlar. Olayları kronolojik olarak anlatmaya başlar. Her yılın olaylarını iki bölüm şeklinde ele alır. Birinci bölümde tıpkı Taberî gibi önemli olayları anlatır. Ancak olayları Taberî'den daha özet bir şekilde aktarır. Önemli gördüğü olayları anlatır. Kronolojiye çok önem atfeder. Bu konuda Taberî'den daha özenli olduğu kabul edilir. Zira olayların gün ve aylarını da belirtir. Ve şu başlığı kullanır: (sonra bu yıla girildi: ثم دخلت هذه السنة). Ünlü ve önemli kişilerin vefatından söz ederken şu başlığı kullanır: (bu yıl vefat eden önemli kişilerin anılması: ذكر من توفي في هذه السنة من الأكابر) ve bu önemli kişiler hakkında biyografik bilgiler verir.

İbnü'l-Cevzî hemen her yılın hac emirlerini bildirir. Ekonomik durumdan bahseder. Fiyatların artıp eksilmesinden söz eder. Kıtlığın olması durumunda ondan da bahseder.⁴¹ Bazı seneler Irak'tan hacca gitmeyenler olduğunda onu da açıklar. Mesela 407 (1016) yılı için "Bu yıl Irak ve Horasan'dan kimse hacca gitmedi" der.⁴² Böylece hangi bölgenin hangi yıl hangi sebepten dolayı hacca gitmediğini belirtir.

Bunun yanı sıra *el-Muntazam*'da, doğal afetler konusunda bilgiler, şiddetli fırtınalar, veba ve taun gibi hastalıkların ortaya çıkışı, aşırı sıcak ve soğuklar, yangınlar, Dicle nehrinin taşması ve azalması, bir yerde altın gibi değerli madenlerin çıkması gibi konular yer aldığı gibi Sünnîler ile Şîîler arasındaki çekişmeler, baş gösteren fitneler, ilmi münazaralar, düğün, sünnet, taziye ve önemli görülen bazı rüyalar gibi sosyal ve siyasi konular da genişçe yer almaktadır. Bu açıdan *el-Muntazam*, sosyal ve siyasi tarih araştırmacıları için iyi bir kaynaktır.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* adlı eserinde öncelikle şu kaynaklardan yararlanmıştı: İbn İshak, *es-Siretü'n-Nebeviyye*; İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-*

⁴⁰ İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam*'ın üslubu ve tertibi hakkındaki görüşleri için bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, I, 116-118; Hasan İsmâ Ali el-Hakîm, *Kitâbü'l-Muntazam li'bni'l-Cevzî: Dirâse fî Menhecihi ve Mevaridihi ve Ehemmiyetih*, Beyrut 1985; Joseph de Somogyi, "The Kitab al-Muntazam of Ibn al Jauzi", *Journal of Royal Asia Society*, (1932), s. 49-76.

⁴¹ Örnek olarak bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 27, 37.

⁴² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 121.

Kübra; Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*; Hatib el-Bağdadî, *Tarihu Bağdâd*. Bu kaynakları bazen açıkça zikreder. Bazen zikretmez. Bazen olduğu gibi iktibas eder. Bazen ise tenkit süzgecinden geçirerek alıntılar. Siyer konusunda özellikle İbn Sa'd'a güvenmektedir. Yine İbnü'l-Cevzî, Taberî'nin kaynakları arasında yer alan, Ebû Mihnef Lut b. Yahya, Seyf b. Ömer, Hişam el-Kelbî, Muhammed b. Ömer el-Vakîdî, Heysem b. Adî, Ali b. Muhammed el-Medâinî ve diğer bazı ravilerden doğrudan yararlandığı görülmektedir.⁴³ Böylece kaybolan nice eserlerin içeriği *el-Muntazam* sayesinde öğrenilmiştir. Altıncı asra geldiğinde ise İbnü'l-Cevzî, kendi döneminin tarihçisi olur. Bizzat tanık olduğu veya olaya tanık olan kişilerden olayları anlatır. Kendi dönemi için kaydettikleri bu açıdan önemlidir.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* adlı eserinde halife, vezir, şair, fakih, muhaddis, tarihçi, felsefeci, müellif ve değişik kesimlerden 3370 şahsın biyografisini kaleme almıştır. İbnü'l-Cevzî'nin dönemine kadar kimse böyle bir çalışma ortaya koyamamıştır. Ondan sonra ise İbnü'l-Cevzî taklit edilerek bu tarz eserler yazılmaya başlanmıştır.⁴⁴ Yine İbnü'l-Cevzî, bu tarz tarih yazıcılığı konusunda kendisinden sonra gelen birçok tarihçi için önemli bir kaynak olmuştur. Onun torunu Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'atu'z-Zaman'a*; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*'de, ez-Zehebi, *Tarihu'l-İslâm*'da ve diğer tarihçiler bu eseri önemli kaynak olarak kullanmışlardır.

6. İbnü'l-Cevzî'nin Tarih ve Siyer ile ilgili Önemli Eserleri

1. *el-Muntazam fî Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*: Yukarıda da belirtildiği gibi bu eser, kâinatın ve Hz. Âdem'in yaratılışından başlayıp 574 (1179) yılına kadar cereyan eden olayları hicretten itibaren kronolojik sırayla kaydeden, her yıla ait olayları anlattıktan sonra o yıl vefat eden önemli şahsiyetlerin hayat hikâyelerine de yer veren biyografi ağırlıklı bir umumi tarihtir.

2. *Sıfatü's-Safve*: Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı eserindeki bir kısım bilgi ve rivayetlerin özetlenmesi veya çıkarılması, bunun yanında bazı şahısların eklenmesi suretiyle kaleme alınmış bir eserdir. Mahmûd Fâhûrî ve Muhammed Revvâs Kal'acî tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1399/1979). Abdülvehhab Öztürk tarafından *Sıfatü's-Safve: Resulullah (sav)'ın Ashabının ve Belde Belde Allah Dostlarının Hayatı ve Faziletleri* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. (İstanbul 2006).

⁴³ Hasan İsa, s. 13-14.

⁴⁴ Hasan İsa, s. 553.

3. *Telkihü Fühûmi Ehli'l-Eser fî Uyûni't-Târih ve's-Siyer*: Tarih, tabakat, siyer ve hadis ilimleriyle ilgili olup sahabe, tabiîn, diğer meşhur râvî ve şahısların alfabetik olarak sıralanmasıyla meydana gelmiştir. Eserde geçmiş peygamberlere kısaca temas edildikten sonra Hz. Peygamber'in sîretinden bazı konulara yer verilir; ardından Hz. Ebû Bekir'den itibaren Abbasî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'a (1180-1225) kadar halifeler zikredilir. Erkek ve kadın sahâbîler, Hz. Peygamber'den 1000'den çok hadis rivayet edenlerden (müksirûn) başlamak üzere en az bir hadis nakletmiş olan sahâbîler. Habeşistan'a hicret eden, Akabe biatlarında bulunan, Bedir ve Uhud savaşlarına katılıp şehid olan, Cezîre ve Mısır gibi bölgelere yerleşen sahâbîler çeşitli başlıklar altında alfabetik olarak sıralanır. Eksik bir baskısı Carl Brockelmann tarafından gerçekleştirilen eser Hindistan'da iki defa basılmış (Delhi 1869,1927) daha sonra Ali Hasan tarafından neşredilmiştir (Kahire 1975).

4. *el-Misbâhu'l-Mudî fî Hilâfeti Müstazî*: Halife Müstazî Biemrillâh'a ithaf edilip ona nasihat amacıyla kaleme alınan siyâsetnâme türünde bir eserdir. On yedi bölümden oluşan kitabın on birinci bölümünde Emevî halifelerine oldukça sınırlı bir yer ayrılmışken Hulefâ-yi Râşidîn ve Abbasî halifelerinin hayatlarından örnekler verilir. Daha sonraki bölümlerde geçmiş halife ve emirlerin yaptığı veya kendilerine yapılan nasihatler kaydedilip zühd ve takva sahibi idareciler anlatılır. Eseri Naciye Abdullah İbrahim yayımlamıştır (Bağdat 1396/1976).

5. *el-Vefâ bi-Ahvâli'l-Mustafâ*: Hz. Peygamber'in sîreti, şemâilî ve mucizelerine dairdir. Mirzazâde Ahmed Neylî eseri *el-Evfâ fî Tercemeti'l-Vefâ* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir. (Süleymaniye Ktp. Halet Efendi, nr. 66)

6. *Tenvîrû'l-Ğabeş fî Fazli's-Sûdân ve'l-Habeş*: Üstünlüğün renkte değil takvada aranması gerektiği. Hz. Peygamber'in Habeşistan'la ilişkileri, bu ülkeye hicret eden sahâbîler, meşhur siyahî sahâbîler, ilim, şiir, ibadet ve zühd alanında meşhur olmuş siyahiler eserin konuları arasında yer alır. Çeşitli nüshaları bulunan eser Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Kitap üzerinde bir doktora tezi hazırlayan I. H. Alawiye eseri tahkik etmiş, ayrıca İngilizce'ye tercüme etmiştir

7. *A'mârû'l-A'yân*: Meşhur bazı şahsiyetlerin ne kadar yaşadığını anlatan eser.

Tarih alanında *el-Muntazam* gibi ansiklopedik bir eser ve yukarıda tanıtılan tarihi eserlerden başka İbnü'l-Cevzî'nin biyografi, şehir tarihi ve tarihin diğer alanlarına dair başka eserleri de bulunmaktadır. En önemlileri şunlardır:

1. Menâkıbu Ömer b. el-Hattâb, 2. Sîretü (Menâkıbu) Ömer b. Abdil'azîz, 3. Fezâilü (Menâkıbu)'l-Hasan el-Basrî. Mustafa Kaya tarafından Veliler Serdarı Hasan Basrî adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (İstanbul 1992). 4. Menâkıbu Ma'rûf el-Kerhî ve Ahbâruhu, 5. Menâkıbu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 6. Menâkıbu Süfyan es-Sevrî, 7. el-'Arûs (Meulidü'n-Nebî), 8. Fedâ'ilü'l-Kuds, 9. Menâkıbu Bağdâd, 10. Ahbâru Berâmike.⁴⁵

7. İbnü'l-Cevzî'nin Hadis, Tefsir, Akaid, Fıkıh ve Diğer Alanlar ile İlgili Belli Başlı Eserleri:

İbnü'l-Cevzî, kendi döneminde vaaz ve nasihat konusunda zirveye tırmanmıştır. Şiir ve nesir alanında kitaplar kaleme almıştır. Tefsir, hadis, fıkıh, akaid, siyer, tarih, biyografi, tıp gibi değişik alanlarda üç yüze yakın eser telif etmiştir. Eserleri incelendiğinde felsefe ve dinler tarihi konularında da eleştiri yapabilecek seviyede bir kültüre sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ömrünün son günlerinde “bu parmaklarımla iki bin cilt kitap yazdım. Yüz bin kişinin tevbe etmesine aracılık ettim. 1000 Yahudi ve Hristiyan'ın Müslüman olmasına vesile oldum.” demiştir.⁴⁶

İbnü'l-Cevzî'nin tarih, siyer ve biyografi ile ilgili eserlerin bir kısmına yukarıda değinildi. İbnü'l-Cevzî'nin ne kadar üretken bir ilim adamı olduğunu göstermek için onun bazı ilim dalları ile ilgili eserlerinin bir kısmının adları aşağıda belirtilmiştir.⁴⁷

A) Hadis. 1. el-Mevzu'ât, 2. Câmi'u'l-Mesânid ve'l-Elkâb, 3. et-Tahkîk fî Ehâdisi't-Ta'lik, 4. Ahbârü Ehli'r-Rüsûh fî'l-Fıkh ve't-Tahdîs bi-Mikdâri (Nasihi ve)'l-Mensûh mine'l-Hadîs. İsmail Akyüz tarafından Hadiste Nesh adıyla Türkçeye çevrilmiştir (Konya 1997), 5. İ'lâmü Ehli'l-İlm bi-Tahkîki Nâsihi'l-Hadîs ve Mensûhih, 6. el-'İlel'l-Mütenâhiye fî'l-Ehâdisi (Ahbârü)'l-Vâhiye, 7. Esmâ'ü'd-Du'afâ ve'l-Vazzâ'in (vâzi'in) ve Zikrû men Cereha-hüm mine'l-E'immeti'l-Kibâri'l-Hâfizîn, 8. el-Keşf li-Müşkili's-Sahîhayn, 9. el-Kussâs ve'l-Müzekkirûn, 10. Âfetü Ashâbi'l-Hadîs ve'r-Red 'alâ Abdi'l-Muğis, 11. el-Has 'alâ Hıfzî'l-İlm ve Zikrû Kibâri'l-Huffâz, 12. Meşyehatü İbni'l-Cevzî, 13. el-Hadâik fî İlmi'l-Hadis ve'z-Zühdiyât, 14. Keşfü'n-Nikâb

⁴⁵ İbnü'l-Cevzî'nin siyer ve tarih ile ilgili eserlerinin yanı sıra hadis, akaid, tefsir, fıkıh ve diğer eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, (Muhakkık mukaddimesi), I, 30-33; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-Arifin fî Esmâi'l-Müellifin ve Asarı'l-Musannifin*, I-II, İstanbul, 1951, I, 520-523; Yavuz-Avcı, “İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec”, *DİA*, XX, 545-549.

⁴⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, 482; Ayrıca bkz. İbnü'l-İmâd, VI, 538.

⁴⁷ İbnü'l-Cevzî'nin eserlerinin listesi için bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, I, 29-33; Zehebî, *Siyerü Alami'n-Nübelâ*, XXI, 367-369; İsmail Paşa el-Bağdadî, I, 520-523; Ömer Rıza Kehale, *Mu'cemu'l-Müellifin*, I-IV, Beyrut, 1993, II, 100-102; Nâciye Abdullah İbrahim, “İbnü'l-Cevzî-Fihristü Kütübih”, *Mecelletü'l-Mecma'i'l-İlmi el-İrakî*, XXXI, Sayı: 2, Bağdat 1980, s. 193-220; Yavuz-Avcı, “İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec”, XX, 543-549.

'ani'l-Esmâ ve'l-Elkâb, 15. Ğaribü'l-Hadis, 16. Cüz fi'l-Esânidi'l-Münferide, 17. Dürrü'l-Eser fi'l-Va'zi ve Hadisi Seyyidi'l-Beşer, 18. el-Müselâ, 19. Manzûme fi'l-Hadis.

B) Tefsir. 1. Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr, 2. Tezkiretü'l-Erib fi Tefsiri'l-Ğarib, 3. Fünûnü'l-Efnân fi 'Uyûni 'Ulûmi'l-Kur'ân, 4. Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fi 'İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâ'ir, 5. Nâsihu'l-Kur'ân ve Mensûhuh, 6. el-Musaffâ bi-Eküffî Ehli'l-Rusûh min İlmi'n-Nâsih ve'l-Mensûh, 7. Tefsîrü Luğati'l-Kur'ân, 8. Muhtasarü Kitâbi'l-Muk'ad ve'l-Mukim, 9. el-Müctebâ fi 'Ulûmi'l-Kur'ân.

C) Akaid. 1. Def'u Şübheti't-Teşbîh, 2. es-Sebât 'inde'l-Memât, 3. Saydû'l-Hâtır, 4. Tezkiretü üli'l-Besâir fi Ma'rifeti'l-Kebâ'ir, 5. el-Karâmita, 6. Telbîsü İblîs,⁴⁸ Mehmet Ali Kara tarafından İblis'in Hileleri adıyla Türkçeye çevrilmiştir (İstanbul 1996).

D) Fıkıh. 1. Ahkâmü'n-Nisâ, 2. Takrîrü'l-Kavâ'id ve Tahrîrü'l-Fevâ'id fi Usûli Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 3. Minhâcü'l-Kasîdîn, 4. Derü'l-Levm ve'd-Daym fi Savmi Yevmi'l-Gaym, 5. Müsîrü'l-Ğarâmi's-Sâkin ila Eşrefi'l-Emâkin.

E) Diğer Eserleri. 1. Birrû'l-Valideyn, 2. Zemmü'l-Heva, 3. et-Tıbbü'r-Ruhânî, 4. el-Müdhiş, 5. el-Muklik, 6. Bahru'd-Dümû', 7. et-Tebsıra, 8. Ru'ûsü'l-Kavâir, 9. el-Mevâiz ve'l-Mecâlis, 10. Makâmât, 11. Kitâbü'l-Ezkiyâ. Enver Güvenç tarafından Zekiler Kitabı adıyla Türkçeye çevrilmiştir (İstanbul 1998). 12. Ahbârü'l-Hamka ve'l-Muğaffelîn. Enver Günenç tarafından Ahmak ve Dalgınlar Kitabı (İstanbul 1998) başlığıyla tercüme edilmiştir. 13. el-Letâif fi'l-Va'z, 14. Ahbârü'z-Zırâf ve'l-Mütemâcinîn. Savaş Kocabaş tarafından Latifeler Kitabı adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (İstanbul 2001). 15. eş-Şifâ fi Mevâizi'l-Mülûk ve'l-Hulefa, 16. Tenbîhu'n-Nâ'imî'l-Ğumr 'alâ Mevâsimi'l-'Umr. Hersekli Mehmed Kâmil Bey eseri bazı ilâvelerle birlikte İkâzü'l-İhvân adıyla Türkçeye çevirmiştir (İstanbul 1302, 1304). 17. Bustânü'l-Vâ'izin ve Riyâzü's-Sâmi'in, 18. Uyûnü'l-Hikâyât, 19. Mehâsinü'l-Âsar ve Ğarâ'ibü'l-Ahbâr, 20. Leftetü'l-Kebed fi (ilâ) Nasihati'l-Veled. 21. İ'lâmu'l-Ehya bi-Eğlâtı'l-İhya.⁴⁹

⁴⁸ İbnü'l-Cevzî'nin, başta mutasavvıf olmak üzere bazı İslâmî zümrelerin anlayışlarını usûlü'd-din açısından tenkit ettiği eseridir. Bu eser aynı zamanda tenkide uğramıştır.

⁴⁹ Bu kitap Gazzâlî'nin *İhyâü Ulumi'd-Din* adlı eserinin eleştirisi. Bkz. Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, *Keşfü'z-Zûnün an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, (tsh. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge) I-II, Beyrut ts., I, 24.

8. İbnü'l-Cevzî Üzerinde Hazırlanan Monografiler

İbnü'l-Cevzî'nin hayatı üzerinde değişik monografiler hazırlanmıştır: Kâmil Muhammed Uveyde'nin *Abdurrahmân el-Cevzî Şeyhü'z-Zühhâd ve İmâmü'l-Vu'âz* (Beyrut 1993), Hasan İsâ Ali el-Hakîm'in *İbnü'l-Cevzî* (Bağdat 1988), Ahmed Atıyye Abdurrahman'ın *İbnü'l-Cevzî beyne't-Te'vîl ve't-Tefvîz* (Mekke 1397), Ali Cemîl Ali Mühennâ'nın *İbnü'l-Cevzî ve Makamatühü'l-Edebiyye* (Kahire 1976), Abdurrahman Salih Abdullah'ın *İbnü'l-Cevzî ve Terbiyetü'l-'Akl* (Mekke 1986), Abdülbedî Abdülazîz el-Hûlî'nin *et-Terbiye ve't-Ta'lîm 'inde İbni'l-Cevzî* (Kahire 1990) ve Mahmûd Ahmed Kaysiyye en-Nedvî'nin *el-İmâm İbnü'l-Cevzî ve Kitâbühü el-Mevzû'ât* (Lahor 1403/1983) adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.

9. İbnü'l-Cevzî'nin Öğrencileri, Etkilediği Bilim Adamları ve Tarihçiler

İbnü'l-Cevzî çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Talha el-'Alsî, Ebû Abdullah İbn Teymiyye, kendi oğlu Muhyiddin Yusuf ve torunu Sibt İbnü'l-Cevzî, Şeyh Muvaffakuddin İbn Kudâme, Hafız Abdulğani, İbnü'd-Dübey'sî, İbnü'l-Katî'î, İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, İbn Abdüddaim, Necib Abdüllatîf el-Harrânî onun meşhur öğrencileri arasında zikredilmektedir.⁵⁰ İbnü'l-Cevzî'nin tarihçi öğrencileri Sibt İbnü'l-Cevzî (654/1256), İbnü'd-Dübey'sî ve İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî onun tarih metodunu benimseyen ve kendisinden istifade eden ilk müellifler arasında yer almaktadırlar.

İbnü'l-Cevzî'den sonra gelen Ebû Muhammed Cemmâilî (600/1203), Yâkût el-Hamevî (626/1229), İzzeddin İbnü'l-Esîr (630/1232), İbn Hallikân(681/1282), Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî (742-1341), Zehebî (748/1374), Ebû'l-Fida İbn Kesîr (774/1372), İbn Hacer el-Askalânî, (852/1448), İbn Tağriberdî (874/1469) ve Süyûtî (911/1505) gibi alimler değişik branşlara ait eserlerinden İbnü'l-Cevzî'nin eserlerinden yararlanıp iktibaslarda bulunmuşlardır.

İbnü'l-Cevzî'den sonra gelen birçok tarihçi onun tarih ilminde geliştirdiği metodu kullanmıştır. En başta torunu Sibt İbnü'l-Cevzî *Mir'atu'z-zaman* adlı eserinde dedesinin yolunu takip etmiştir. Vefat yılına kadar *el-Muntazam* adlı eserin yöntemini takip etmiş ve onu tamamlamıştır. Özellikle Suriye ve Şam tarihini daha geniş bir şekilde ele almıştır. Sibt İbnü'l-Cevzî'den önce İbnü'l-Cevzî muasırı olan diğer bir tarihçi ise Muhammed b. Ahmed el-Kadisî (632/1235) Kiftî'nin *Tarihu'l-Hukema*

⁵⁰ İbn Receb, I, 425.

adlı eserinde yararlanıp ve onun eserinde iktibaslarda bulunan el-Kadîsî *el-Muntazam* adlı eseri 616 (1220) yılına kadar tamamlayan kişidir. Ne var ki onun bu eserinin kaybolduğu anlaşılmaktadır.⁵¹

İbnü'l-Cevzî'nin geliştirdiği bu tarzı meşhur tarihçi Zehebî (748/1347) *Tarihu'l-İslâm* adlı eserinde, Salâhuddin Muhammed b. Şakir el-Kütübî (764/1363) *Uyunü't-Tevarih* adlı eserinde, İbn Tağriberdî (874/1469) *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire* adlı eserinde uygulamıştır. Bu tarihçiler de siyer, genel tarih ve vefeyâtı birlikte ele almışlardır.⁵² İbnü's-Sâ'î (674/1275), İbnü'l-Fütî (723/1323), İbnü'l-İmâd (1089/1678) gibi ilim adamları, İbnü'l-Cevzî'nin başlattığı bu tarih anlayışını yani rivâyetleri, olaylarla şahıs biyografilerini birleştiren metodunu devam ettiren ve uygulayan tarihçilerdir.⁵³

Tarihçi ve coğrafyacı ilim adamı Yâkût el-Hamevî, İbnü'l-Cevzî'den iktibaslardan bulunan müelliflerdendir. Özellikle şairlerin, ediplerin ve diğer müelliflerin biyografileri ve ölüm tarihleri gibi birçok konuda doğrudan İbnü'l-Cevzî'den yararlanmışır.⁵⁴ Ancak İbnü'l-Cevzî'nin diğer âlimlerden farklı olarak ileri sürdüğü şahsî görüşlerine güvenmediğini zira hatalarının çok olduğunu ve bazı konuları karıştırdığını belirtmektedir.⁵⁵

Meşhur tarihçi İzzeddin İbnü'l-Esîr'in ciddi referanslarından biri İbnü'l-Cevzî'dir. İbnü'l-Esîr, ondan yararlanmış ve düşüncelerine değer vermiştir. Başka ilim adamları ile yaptığı tartışmayı önemsemıştır. Onun vefeyat, cerh ve tadil, iklim koşulları, olağanüstü afet ve durumlar ile ilgili konularda verdiği bilgilerden yararlanmışır. Zaman zaman onun görüşlerine katılmadığını belirtmiş ve onu tenkit etmiştir. Bu da İbnü'l-Esîr'in, İbnü'l-Cevzî'yi çok ciddiye aldığını göstermektedir. İbnü'l-Esîr'in ünlü eseri *el-Kamil fî't-Tarih*'ten birkaç örnek verildiğinde bu durum daha net anlaşılacaktır. İbnü'l-Esîr, hicrî 520 (1126) yılı olaylarını anlatırken meşhur Şafii alimi İmam Gazzâlî'nin vaiz kardeşi Ebû'l-Feth Ahmed b. Muhammed el-Gazzâlî'nin bu yılda vefat ettiğini belirtir. İbnü'l-Cevzî'nin, vaazlarında sahih olmayan hadisleri aktardığından dolayı Ahmed el-Gazzâlî'yi eleştirdiğini halbuki İbnü'l-Cevzî'nin de hem eserlerinde hem de vaazlarında sahih olmayan hadislerin dolu olduğunu onları vaazlarında aktardığını dolayısıyla bunun bir çelişki olduğunu

⁵¹ Somogyi, "İbn al-Jauzî School of Historiography", s. 210.

⁵² Somogyi, "İbn al-Jauzî School of Historiography", s. 210.

⁵³ İbnü'l-Fütî ve eserleri için bkz. Hayreddin Zirikli, *el-A'lam*, I-VIII, Beyrut, 2002, III, 349.

⁵⁴ Örnek olarak bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, (thk. İhsan Abbas), I-VII, Beyrut, 1993, I, 19, 57, 84, 226, 422, 462; II, 486; V, 2376; VI, 2474.

⁵⁵ Yâkût el-Hamevî, V, 2235.

belirtir.⁵⁶ İbnü'l-Cevzî'nin *Telbisü İblis* adlı eserinde tüm müslüman büyüklerini ve salih kişileri eleştirdiğini belirtir.⁵⁷ Yine İbnü'l-Cevzî'nin, 562 (1166) yılında vefat eden Ebü'l-Muzaffer es-Semanî el-Mervezî adlı alimi sırf Şafii olduğundan dolayı eleştirdiğini kaydeder.⁵⁸ 569 (1173) yılında Bağdat'ta şiddetli bir soğğun baş gösterdiğini İbnü'l-Cevzî'den naklen aktarır.⁵⁹ 583 (1187) yılında vefat eden Abdülmügis b. Züheyr el-Harrî'nin Yezid b. Muaviye'nin faziletleri hakkında bir eser kaleme aldığını İbnü'l-Cevzî'nin ise buna karşılık bir reddiye yazdığını belirtir.⁶⁰

İbn Tağrıberdî, birçok konuda İbnü'l-Cevzî'yi kaynak göstermektedir. Aşağıda bir kaç konu örnek olarak gösterilmiştir. İbn Tağrıberdî, Basra'da 221 (835) yılında taun hastalığının ortaya çıktığı,⁶¹ 288 (900) yılında bir depremin meydana geldiğini ve bu depremden 150.000 kişinin öldüğünü⁶² 346 (957) yılında Rey civarında büyük bir depremin meydana geldiğini,⁶³ İbnü'l-Cevzî'den nakletmektedir. Ayrıca bazı olaylar ve kültürel faaliyetler ile ilgili İbnü'l-Cevzî'nin görüşlerine yer vermektedir. Mesela Tuğrul Bey'in minberlerde Eşari'ye lanet okunması emri vermesi üzerine Kuşeyri'nin Sultan'a giderek bu lanet okumayı kaldırma ricasında bulunması ve bu konuda yazdığı risalenin değerlendirilmesi,⁶⁴ 465(1072) yılında vefat eden Şeyh Abdullah el-Harranî'nin yazdığı şiir,⁶⁵ ve Hz. Aişe'nin Hz. Ali'ye karşı isyan (bağyiye) eden biri olduğunu söyleyen kişiye tazir gerekip gerekmediği⁶⁶ gibi konular ile ilgili İbnü'l-Cevzî'nin görüşlerine yer vermektedir.

10. İbnü'l-Cevzî'ye Yapılan Eleştiriler

İbnü'l-Cevzî, yaşadığı dönemde bidat, hurafe, fitne ve mezhep çatışmalarının yaygın olması nedeniyle uydurma rivayetlere oldukça karşı çıkmıştır.⁶⁷ Bu durumu vaazlarında belirtmiş ve kitaplarında zikretmiştir. Ancak özellikle *Telbisü İblis* adlı eseriyle birçok kişiyi eleştiren İbnü'l-Cevzî bazı âlimler tarafından eleştirilmiştir.

⁵⁶ İzzuddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *el-Kâmil fî 't-Tarih*, (thk. C.J. Tomberg), I-XII, Beyrut 1982, X, 640.

⁵⁷ İbnü'l-Esîr, X, 671.

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, XI, 333.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, XI, 410.

⁶⁰ İbnü'l-Esîr, XI, 562-563.

⁶¹ Ebü'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf b. Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve 'l-Kahire*, (thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin), I-XVI, Beyrut 1992, II, 288.

⁶² İbn Tağrıberdî, III, 139.

⁶³ İbn Tağrıberdî, III, 362.

⁶⁴ İbn Tağrıberdî, V, 57.

⁶⁵ İbn Tağrıberdî, V, 350.

⁶⁶ İbn Tağrıberdî, VI, 574.

⁶⁷ İbrahim Hatiboğlu, "İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 550.

Yukarıda İbnü'l-Cevzî'den istifade edenler arasında isimleri zikredilen müelliflerden bazıları aynı zamanda onu birçok konuda ve bazı rivâyetlerinden dolayı eleştirmişlerdir. İbnü'l-Cevzî'nin eserlerinden özellikle biyografi ve vefeyat konusunda yararlanan Yâkût el-Hamevî, onun verdiği bazı bilgilerin doğru olmadığını veya bunları karıştırdığını ifade etmektedir.⁶⁸ İbnü'l-Esîr, 597 (1201) yılı olaylarını zikrederken İbnü'l-Cevzî'nin bu yılda vefat ettiğini belirtir. Eserlerinin meşhur olduğu ve mezhebinden olmayan diğer kişileri aşırı bir biçimde eleştirdiğini ifade eder.⁶⁹

Biyografi, vefeyat, cerh ve tadil gibi birçok konuda İbnü'l-Cevzî'nin eserlerini farklı kitaplarında referans olarak kullanan⁷⁰ Zehebî de zaman zaman onu bazı noktalarda eleştirmiştir. Zehebî onun için çok kitap yazdığından dolayı yazdıklarını daha sonra kontrol edememekten dolayı bazı hatalarının olduğunu belirtmektedir.⁷¹ Zehebî onun meşhur bir vaiz olduğunu belirttikten sonra vaazlarını 100.000 kişinin dinlediğine dair kendi rivayetlerini⁷² mübalağalı bularak sesin duyulması ve mekân açısından bunun mümkün olmadığını kaydeder.⁷³ Yine Zehebî, İbnü'l-Cevzî'nin eserlerinde hadis isnadı konusunda bazı hataların bulunduğunu isnad zincirinde bulunan bazı kişilerin adlarını yanlış kaydettiğini Seyfeddin İbnü'l-Mücid'den naklen belirtmektedir.⁷⁴ Ayrıca onun mübalağalı ifadeler kullandığını, bazı görüşlerinin zayıf olduğunu⁷⁵ ifade etmektedir.

11. Selçuklu Tarihi Kaynağı Olarak İbnü'l-Cevzî'nin Eserleri

İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam* adlı eseri, Selçuklular ve onların Abbasilerle olan ilişkilerine dair çok önemli bilgiler içermektedir. Ancak *el-Muntazam*'da siyasi hadiselerden fazla, tercüme-i ahvale ehemmiyet verilmiştir.⁷⁶

İbnü'l-Cevzî'nin, kurulduğu tarihten itibaren Selçuklu Devleti tarihine ayrı bir önem verdiği görülmektedir. Selçuklu sultanları ile Abbasi halifeleri arasındaki ilişkiler ve Selçukluların Sünnî siyaseti üzerinde durmaktadır. Bunun yanında Selçukluların yönetim değişiklikleri ile bu devletteki

⁶⁸ Yakût el-Hamevî, V, 2235.

⁶⁹ İbnü'l-Esîr, XII, 171.

⁷⁰ Örnek olarak bkz. Zehebî, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, IV, 509; XVI, 148; XVII, 120; XIX, 606, 342; XX, 45; XXI, 68.

⁷¹ Bkz. Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*, IV, 95; a.mlf. *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, XXI, 378.

⁷² Bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVIII, 202-203.

⁷³ Zehebî, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, XXI, 370.

⁷⁴ Zehebî, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, XXI, 382.

⁷⁵ Zehebî, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, VII, 234.

⁷⁶ Brockelmann, V/II, 849.

siyasi ve kültürel olaylara yer vermektedir. Selçuklu devletinde doğup büyüyen vezir, alim, şair, fakih, muhaddis, tarihçi, felsefeci ile değişik alanlardaki müellif ve önemli simaların biyografilerini anlatmaktadır.

İbnü'l-Cevzî yaşadığı dönemde Bağdat İslâm âlemindeki siyasi nüfuzunu yitirmiş sadece Abbasi halifeliğinin merkezi olarak kalmıştı. Selçuklu Türklerinin egemenliği altına girmişti. İbnü'l-Cevzî Selçuklu Türkleri ile ilgili birçok olaya tanık olmuş ve yazmıştır.

İbnü'l-Cevzî, Selçuklu Türklerinin Horasan'a göçleri ile birlikte Selçuk Bey'in 430 (1039) yılında Gazneli Mesud b. Mahmud b. Sebük Tegin ile mücadelesi sonucunda Horasan bölgesine hakim olması ve bölgeyi başta Tuğrul Bey olmak üzere evlatları ve torunları arasında bölüştürmesinden⁷⁷ başlayarak onlarla ilgili önemli olayları kaydetmiştir.

Tuğrul Bey'in 444 (1052) yılında yeğeni Hatice'yi 100.000 dinar mehir karşılığında Halife Kaim Biemrillah ile evlendirmesi,⁷⁸ gücü zayıflayan Abbasi hilafet merkezini Şii Büveyhilerin egemenliğinden kurtarmak için Halife Kaim Biemrillah'ın daveti üzerine Tuğrul Bey'in 447 (1055) yılında Bağdat'a girmesi ve Besasiri ile mücadelesini İbnü'l-Cevzî bir tanık edası ile anlatmaktadır. Tuğrul Bey'in yaklaşması üzerine insanların korkup dağıldıklarını, Halife'nin Tuğrul Bey'i taltif ettiğini belirtmektedir.⁷⁹ 451 (1059) yılında Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim'i öldürdüğünü,⁸⁰ 455 (1063) yılında Sultan Tuğrul Bey'in Halife Kaim Biemrillah'ın kızı ile evlenmesinden kısa bir süre sonra vefat ettiğini söylemekte ve onu yılın sonunda vefat edenler arasında göstererek hayatı ile ilgili bazı kesitler anlatmaktadır.⁸¹

Alp Arslan'ın Tuğrul Bey'in veliaht olarak tayin ettiği Süleyman ile mücadelesi sonucu yönetimi devralması⁸² 457 (1064) yılında Tuğrul Bey'in ünlü veziri Amidülmülk el-Kündürî'yi öldürmesi⁸³ Sultan Alp Arslan'ın 463 (30 Ağustos 1071) yılında Hılat (Ahlat) yakınlarında (Malazgirt'te) Bizans ordusunu yendiğini Bizans imparatorunu esir edip sonra serbest bıraktığını detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Bu zaferin İslâm tarihinde eşsiz bir zafer olduğunu belirtmektedir.⁸⁴ 465 (1072) yılında Sultan Alp Arslan'ın suikast sonucu vefatını anlattıktan sonra o yılda vefat edenler arasında onun biyografisini ele almaktadır.⁸⁵

⁷⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 267.

⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 4.

⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 348.

⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 45.

⁸¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 79-84.

⁸² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 82-83.

⁸³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 92.

⁸⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 123-128.

⁸⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 144-148.

İbnü'l-Cevzî, Alp Arslan'ın vefatından sonra aynı yılda Melikşah'ın yönetimi devralması, amcası Kavurt'la mücadelesi ve onu öldürtmesi,⁸⁶ Sultan Melikşah'ın 480 (1087) yılında kızını Halife el-Muktadî evlendirmesi ve Halife ile olan dostane ilişkileri, onun Bağdat ve Kufe'de geçirdiği günler, onun askerleriyle ava çıkması, minare inşa etmesine varıncaya kadar genişçe anlatmaktadır.⁸⁷ Onun 481 (1088) yılında Semerkant'ı fethettiğini kaydetmektedir.⁸⁸ 485 (1092) yılında vefat eden Selçuklu sultanı Melikşah'ın nasıl bir yöneticilik anlayışına sahip olduğu, ne tür iyilik ve hizmetlerde bulunduğu anlatılarak biyografisine de genişçe yer vermektedir.⁸⁹

Sultan Alp Arslan ve oğlu Sultan Melikşah'a vezirlik yapan Nizamülmülk olarak şöhret kazanan Hasan b. Ali et-Tûsî'nin Sultan Alp Arslan döneminden itibaren Selçuklu devletinde ne kadar etkin bir görev üstlendiği, Nizamiye medreselerini nasıl kurup yönettiği ve sonunda nasıl sinsi bir şekilde öldürüldüğü (485/1092), onun hakkında nasıl mersiyeler yazıldığı genişçe bir şekilde anlatmaktadır.⁹⁰ Gazzâlî'nin 484 (1091) yılında Nizamiye medreselerinde ders vermek üzere İsfahan'dan Bağdat'a geldiğini⁹¹ 488 (1095) yılında Sultan Melikşah'ın hanımı Terken Hatun'un vefat ettiğini⁹² kaydetmektedir.

487 (1094) yılında Berkjaruk'un Bağdat'a giderek Halife Muktaî ile görüşerek ondan kendisine sultan denilmesini istediğini,⁹³ Melikşah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan taht mücadelesinden dolayı 488 (1095) yılında Tutuş'un öldürülmesi,⁹⁴ 491 (1097) yılında Haçlıların saldırıya geçmesi ve Antakya'ya kadar ilerlemeleri üzerine Berkjaruk'un onlara karşı asker göndermesi,⁹⁵ Berkjaruk ile kardeşleri Sencer ve Muhammed Tapar arasındaki mücadeleler, tartışmalar, antlaşmalar,⁹⁶ Berkjaruk'un Batınîlerle mücadelesi ve onlardan çok sayıda insanı öldürmesi,⁹⁷ Berkjaruk'un 498 (1104) yılında vefatı ve vasiyeti de İbnü'l-Cevzî tarafından kaydedilmiştir. Daha Sonra Sultan Muhammed Tapar ile Sultan Sencer arasındaki ilişkiler ve bu dönmedeki olaylar ile Muhammed Tapar'ın 511 (1117) yılındaki vefatı anlatılmaktadır. Yine aynı

⁸⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 145-146.

⁸⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 267-270.

⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 278.

⁸⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 308-313.

⁹⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 302-307.

⁹¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 292.

⁹² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVII, 14.

⁹³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVII, 10.

⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVII, 19.

⁹⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVII, 43.

⁹⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVII, 48, 52, 65, 66, 79, 80, 85.

⁹⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVII, 62.

şekilde Sultan Sencer ile yeğenleri Mahmud ve Mesud arasındaki ilişkiler⁹⁸ ve o dönemin önemli olayları zikredilmekte 552 (1157) yılında onun vefatı ve biyografisi⁹⁹ anlatılmaktadır. Böylece İbnü'l-Cevzî 574 (1179) tarihine kadar Selçuklular hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Sonuç

Siyasi, iktisadî, fikrî ve sosyal açıdan çok önemli bir asır olan hicrî 6. (m. 12.) yüzyılda dünyaya gelen Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, küçüklüğünden beri seçkin alimlerin yanında çok iyi bir tahsil görmüş ve iyi bir ilmi seviyeye ulaşmıştır. Genç yaşından itibaren vaaz kürsüsüne çıkan İbnü'l-Cevzî, geniş kitlelere hitap etmiş ve birçok mevzuda vaazlar etmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh, akaid, tıp gibi değişik alanlarda çok sayıda eser telif ettiği gibi siyer, tarih, biyografi alanında da önemli eserler ortaya koyan ünlü bir tarihçidir. Hatib el-Bağdadî'den sonra ansiklopedik İslâm tarih yazıcılığı denilen yeni bir tarzın ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. İbnü'l-Cevzî, bu yeni tarz tarih yazıcılığında genel tarih ile biyografi yazıcılığını birlikte ele alarak eserlerinde uygulamıştır. Onun tarih alanındaki geniş bilgisi ve vukufiyeti İbnü'l-Esir, İbn Hallikan, Zehbî ve diğer birçok ünlü tarihçi tarafından vurgulanmış ve onun geliştirdiği tarih metodolojisi ünlü tarihçilerce takip edilerek geliştirilmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin başta *el-Muntazam* olmak üzere tarih ile ilgili birçok eseri Asr-ı Saadet, Emeviler, Abbasiler ve Selçuklular dönemi ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Özellikle yaşadığı dönemle ilgili yazıp kaydettikleri ise ayrı bir öneme haizdir.

⁹⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVII, 172, 263; XVIII, 26, .

⁹⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVIII, 121.

KAYNAKLAR

- CAHEN, Claude, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", çeviren: İsmet Kayaoğlu, Mehmet Dağ, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 1975, sayı: 2, s. 175-198.
- HASAN İSÂ Ali el-Hakîm, *Kitâbü'l-Muntazam li'bni'l-Cevzî: Dirâse fî Menhecihi ve Mevaridihî ve Ehemmiyetih*, Beyrut 1985.
- İBN HALLİKÂN, Ebû'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (681/1282), *Vefeyâtü'l A'yân ve Enbâu Ebnai'z-Zaman*, (thk. İhsan Abbas), I-VIII, Beyrut 1970.
- İBN KESİR, Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye-ve'n-Nihâye* (thk. Abdullah b. Abdumuhsin et-Türkî), I-XXI, Cize 1998.
- İBN RECEB, Zeynüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Şihâbüddin Ahmed el-Bağdadî (795/), *Kitâbu'z-Zeyli ala Tabakati'l-Hanâbile*, Matbaatü Sünneti'l-Muhammediyye, 1952.
- İBN TAĞRİBERDÎ, Ebû'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf b. Tagriberdî (874/1469), *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, (thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin), I-XVI, Beyrut 1992.
- İBNU'L-ESİR, İzzüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1232), *el-Kâmil fî't-Tarih*, (thk. C.J. Tornberg), I-XII, Beyrut 1982.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (597/1200), *el-Muntazam fî Tarihi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata v.dğr.), I-XVIII, Beyrut 1992.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, *Saydu'l-Hatır*, (thk. Abdülkadir Ahmed Ata), Beyrut 1992.
- İBNÜ'L-İMAD, Şihabüddin Ebû'l-Felah Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed (1089/1678), *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbârî men Zeheb*, (thk. Abdülkadir el-Arnaût, Mahmud el-Arnaût), I-X, Beyrut 1988.
- İBNÜ'S-SA'Î, Ebû Talib Taceddin Ali b. Enceb b. Osman (674/1276); *el-Câmiü'l-Muhtasar fî Unvani't-Tevarih ve Uyuni's-Siyer*, (thk. Arif Ahmed Abdulğani-Halid Ahmed el-Molla es-Süveydî), Dimaşk 2011.
- İSMAİL PAŞA el-Bağdadî, *Hediyetü'l-Arifin fî Esmâi'l-Müellifin ve Asarı'l-Musannifin*, I-II, İstanbul, 1951.
- KATİB ÇELEBÎ, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (1067/1657), *Keşfü'z-Zünûn an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, (tsh. M. Şerefettin Yaltakaya, Kilisli Rifat Bilge) I-II, Beyrut ts.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin*, I-IV, Beyrut, 1993.

- NÂCİYE Abdullah İbrahim, "İbnü'l-Cevzî-Fihristü Kütübih", *Mecelle-tü'l-Mecma'i'l-İlmi el-Irakî*, XXXI, Sayı: 2, Bağdat 1980, s. 193-220.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Bağdat-Kültür ve Medeniyet-", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 437-441.
- SAFEDÎ, Ebû's-Safa Salahaddin Halil b. Aybek b. Abdillâh (764/1363), *el-Vafl bi'l-Vefeyat*, (thk. Ahmed el- Arnaût -Türki Mustafa), I-XXIX, Beyrut 2000.
- SIBT İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddin Yusuf Kızıoğlu (654/1256), *Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-A'yan*, I-VIII, Haydarabad, 1951/1370.
- SOMOGYÎ, Joseph de, "İbn al-Jauzis School of Historiography", *Acta Orientalia*, VI/1-3 Budapeşte 1956, s. 207-214.
- SOMOGYÎ, Joseph de, "The Kitab al-Muntazam of İbn al Jauzis", *Journal of Royal Asia Society*, (1932), s. 49-76.
- YÂKÛT el-HAMEVÎ, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, (thk. İhsan Abbas), I-VII, Daru Ğarbi'l-İslâmî, 1993.
- YAVUZ, Yusuf Şevki – AVCI, Casim, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 543-549.
- ZİRİKLÎ, Hayreddin, *el-A'lam*, I-VIII, Beyrut, 2002.
- ZEHEBÎ, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1374), *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), I-XXIII, Beyrut 1413.
- ZEHEBÎ, *Tezkiretü'l-Huffaz*, (thk. Zekeriya Umeyrat), I-IV, Beyrut 1998.

